

KOMPARATÍV KAPITALIZMUS

Készült a TÁMOP-4.1.2-08/2/A/KMR-2009-0041 pályázati projekt keretében
Tartalomfejlesztés az ELTE TáTK Közgazdaságtudományi Tanszékén
az ELTE Közgazdaságtudományi Tanszék,
az MTA Közgazdaságtudományi Intézet
és a Balassi Kiadó
közreműködésével

Készítette: Kövér György

Szakmai felelős: Kövér György

2011. június

KOMPARATÍV KAPITALIZMUS

2. hét

Fogalomtörténet:
tőke, tőkés, kapitalizmus,
a kapitalizmus „szelleme”

Kövér György

Tartalom

- A fogalomtörténeti megközelítés lehetőségei (angolszász, illetve német irányzatok)
- Piac és kapitalizmus a francia Annales-iskola generációinál (F. Braudellel bezárólag).
- Karl Marx: Tőke – kapitalizmus nélkül
- Tyúk-tojás dilemmák: Mi volt előbb: a tőke, a tőkés, a kapitalizmus? A kapitalizmus mint társadalmi gazdasági rendszer és mint társadalmi-politikai ellenfogalom
- Kelet-európai viták a 19. század végén
- A magyar „honosítók”: Földes Béla, Matlekovits Sándor, Szabó Ervin, Leopold Lajos
- A „kapitalista szellem” Max Webertől Luc Boltanskiig

Fernand Braudel (1902–1985):
Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus
XV–XVIII. sz. II.
Les jeux de l'échange. 1979. 201–205.

- Capitale: (latin caput 'fej') XII–XIII. századtól 'vagyon, árukészlet, pénzmennyiség'
- Capitaliste: XVII. század közepétől (Hollandia) Enciklopédiában (1753) csak jelzőként; főnévre rivális szavak ('pénzember, milliomos, újjgazdag, vagyonos ember')
- Capitalisme: legutóbbi, legkevésbé „reális”, Enciklopédiában partikuláris jelentés;
Louis Blanc vitája Bastiat-tal (1850): a tőke kisajátítása egyesek által
Marx, A tőke I. (1867) még nem használja
Csak 20. század elején a szocializmus természetes ellenlábasként (W. Sombart)

Geschichtliche Grundbegriffe.
Hist. Lexicon zur politisch-sozialen Sprache
in Deutschland 1982. (Hilger-Hölscher)

- Kapital, a kereskedő-nyelvben a 16. sz. óta, németben idegen, latin eredetű 'Capitale', monetáris jelentésben (lombard formában)
18. századtól: Sachkapital (a kölcsön v. a kereskedelmi tőkétől megkülönböztetik az iparba fektetett tőkét)
- Kapitalist, a 17. sz. utolsó harmadától 'vir pecuniosus', 'Eigentums-Herren' – negatív értékelés
19. sz. eleje, logikai klasszifikációs fogalom, függővé válik a szociológiai osztályfogalomtól, politikai viták tárgya ('tőkéből élő')

- Kapitalizmus, ellen-fogalom, szocialista harci fogalom, negatív értelemben a konzervatív szerzők is átvették
  - Rodbertus (1869) „der Capitalismus ist ein sociales System geworden”
- A századelőn a társadalomtudományos neutralizáció révén elfogadottá válik (történelmi iskola; korszakfogalom)
  - Sombart (1902) – Schmoller (1903)
  - Handwörterbuch der Staatswissenschaften 3. kiad (1910) még nem önálló címszó, először a 4. kiadásban (1923)

A magyar nyelv történelmi-etimológiai szótára, II. 1970.

- Capitale, (olasz) ‘fő összeg’, ‘alap’
- Kapitálisták (1794) Magyar Hírmondó
Capitalisták (1795) Magyar Kurir (németből)
- Földes Béla: ‘kapitalizmus’ (1898)
- Közgazdasági Lexikon (1900) Somogyi Manó Louis Blanc-ra hivatkozik; nem általánosan elfogadott
- Közgazdasági Enciklopédia, III. 1930. körül, a ‘Kapitalizmus’ címszó szerzője W. Sombart

Karl Marx (1818–1883): Tőke – kapitalizmus nélkül [1867] (1967. 311–312)

- „Ahogy egy hadseregnek katonai, úgy az egyazon tőke parancsnoksága alatt összeműködő munkástömegek ipari főtisztekre (igazgatókra, managerekre) és altisztekre (munkafelügyelőkre, foremanekre, overlookerekre, contremaître-ekre) van szüksége, akik a munkafolyamat alatt a *tőke* nevében parancsnokolnak.
A felügyelet munkája ezért kizárólagos funkcióvá szilárdul. A politikai gazdaság, amikor a független parasztok vagy önálló kézművesek termelési módját összehasonlítja a rabszolgaságon nyugvó ültetvénygazdálkodással, a felügyeletnek ezt a munkáját a *faux frais de production* [a termelés improduktív

költségei] közé számítja. Ezzel szemben a *tőkés termelési mód* vizsgálatakor a vezetés funkcióját, amennyiben a közösségi munkafolyamat természetéből fakad, azonosítja ugyanezzel a funkcióval, amennyiben ez a folyamat tőkés és ezért antagonisztikus jellege szabja meg. A *tőkés* nem azért tőkés, mert ipari vezető, hanem azért lesz ipari parancsnok, mert tőkés.”

- A „kappégé” utólag azonosította – minden alap nélkül – a „tőkés termelési módot” a kapitalizmussal.

Werner Sombart (1863–1941)

- „A régebbi szocialisztikus dogmatika tanaiban a kapitalizmus mindmáig alapvető fogalmat alkot, anélkül azonban, hogy annak világos meghatározását valaha is megkísérelték volna. Szokásához híven Marx is mindig csak egy-egy elemet rögzített meg a kapitalizmus fogalmából. Amennyiben tehát ennél az irányzatnál egységes fogalomról egyáltalán szó lehet, a kapitalizmus végeredményben erősen etikai jellegű pártpolitikai jelszónak tekintendő, amelyet szinte kizárólag értékítéletként alkalmaztak, körülbelül ugyanazzal a tartalommal, mint e szót: kizsákmányolás. Ilyen értelemben véve a kapitalizmus fogalma tudományos vizsgálódások céljaira természetesen nem alkalmas.”
- „A kapitalizmus csak e cikk szerzőjének tanulmányaiban jutott el odáig, hogy mint alapvető fogalom elismerésre és kifejezésre találjon a nemzetgazdaságtani gondolkodás rendszerében.”
- „A kapitalizmus lényegében helyes megismerése céljából annak a hármas megnyilvánulásnak a sajátosságait kell vizsgálat tárgyává tennünk, amely minden gazdasági rendszernél 1. annak szellemében, illetve a gazdasági mentalitásban, 2. a formában, 3. a rendszer technikájában jelentkezik.”

Max Weber (1864–1920): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, [1905] 1982. 10–11.

- „A ‘szerzési ösztönnek’, a ‘nyereségváagnak’, a lehetőleg magas pénznyereség szándékának önmagában semmi köze a kapitalizmushoz. E törekvések előfordultak és előfordulnak pincéreknél, orvosoknál, kocsisoknál, művészeknél, kokottoknál, megvesztegethető hivatalnokoknál, katonáknál, rablóknál, keresztes lovagoknál, szenvedélyes kártyajátékosoknál, koldusoknál, mondhatni ‘all sorts and conditions of men’-nél [minden rendű és rangú embernél] a világ valamennyi országában, minden korszakában, ha az ilyen törekvések objektív lehetősége valahogy adva volt és van... A korlátlan szerzési ösztön a legkevésbé sem azonos a kapitalizmussal, még kevésbé annak ‘szellemével’. A kapitalizmus egyenesen azonos lehet ennek az irracionális ösztönnek a megfékezésével, vagy legalábbis racionális mérséklésével. A folyamatos, racionális, kapitalista üzemből szerzett nyereségre, mindig megújuló nyereségre, tehát ‘jövedelmezőségre’ való törekvéssel azonban igenis azonos a kapitalizmus.”

V. P. Voroncov (1847–1918): A kapitalizmus sorsa Oroszországban [1882] 1983.

- A szlavofil-nyugatos, és a narodnyik-szocialista vita
- „A Nyugattól mi az új rendszer külsőségeit vettük csak át, nem magát a kapitalista termelést. A munkaerő drágaságára vonatkozó panaszok, az obscsinák felbomlási folyamata és egyéb a fiatal orosz kapitalizmus fejlődését gátló tényezők (pl. az ipar elmaradottsága) véleményünk szerint mindnek előtt annak a beismerésére sarkallnak, hogy az orosz kapitalizmus halvaszületett, és erről nem maga a rendszer tehet, hanem a sajátos orosz körülmények... Csak azok a teoretikusok vigasztalják magukat a drága munkaerő és az obscsina-rendszer elavultságának kihatásaival, akik képtelenek felfogni, hogy a

kapitalizmus nem minden országban, és nem minden iparfejlettségi színvonalon tekinthető a munka társadalmosítása egyetlen lehetőségének, akik képtelenek elismerni, hogy nálunk nem ez a követendő út, nálunk ez nem válik be, nem kellene feltétlenül a nyugatot másolnunk, mert ami ott fejlődés, az nálunk csak átvétel, utánzás lesz.”

Vlagyimir Iljics Lenin (1870–1924): A kapitalizmus fejlődése Oroszországban [1899] 1964. 300*

- „Ha valaki fejlődésében akarja bemutatni az élet valamely jelenségét, elkerülhetetlenül és szükségszerűen felmerül előtte a dilemma: vagy elébe vág az eseményeknek, vagy mögöttük kullog. Harmadik lehetőség nincs. S ha minden adat mellett szól, hogy a társadalmi fejlődés iránya éppen ez, hogy ez a fejlődés már nagyon előrehaladott, ha emellett pontosan meg vannak jelölve azok a körülmények és intézmények, amelyek ezt a fejlődést hátráltatják (mértéktelenül magas adók, a parasztság rendi elzárkózottsága, a földmobilizálás, a költözés és az áttelepülés teljes szabadságának hiánya) akkor az ilyen elébevágás semmiképpen sem hiba.”
- A ‘kapitalizmus’ mint a forradalom szükséges, de nem elégséges feltétele.
- Kelet-európai párhuzam: Rosa Luxemburg lengyel kapitalizmustörténeti munkája

Földes Béla (1848–1945): A társadalmi gazdaságtan elemei (1898)

- „A tőke mindinkább kiszorítja a munkát és mivel a tőkeként szereplő vagyonerő az illetőket míveltség dolgában is emelheti és így a szellemi elkülönítés is mindinkább nagyobb a munkás és a tőkés osztály között, ennek következménye az, hogy a tőke viszi a termelés terén a vezérszerepet. Ez azon állapot, melyet *kapitalizmusnak* nevezünk.”
- „A nagy tőkének veszedelmessége túloztatott. A nagy tőkék még ma is kivételesek. Ha vizsgáljuk a nagy vállalatokat, úgy látjuk, hogy azok vagy egyáltalában csekély egyéni tőkével indítottak meg, vagy a mennyiben nagy

tőkékkel létesítettek, ezen tőkék csak társulás által teremtettek elő, olyanok által, kiknek tőkeerejük szerény.”

- „A tőke alapján keletkezik a tőkések osztálya. *Tőkés* alatt azt értjük, ki főleg tőkájével járul a termeléshez, ki tőkével munkát vesz. Ha munkát is végez, még sem az, hanem tőkéje jelöli meg helyét a termelés terén.”

Antinómiák (feudalizmus, kommunizmus) között

- Szabó Ervin (1877–1918): Az agrárkérdés Magyarországon [Eredetileg: Die Neue Zeit, 1908] Válogatott írásai, 1958. 246.
„Elég egy futó pillantást vetni Magyarország gazdasági struktúrájára és társadalmi szerkezetére, hogy észrevegyük: a parlamentáris kormányzat és a nyugat-európai liberális intézmények cicomája alatt feudális organizmus rejtőzik, mely még csak a legelső lépéseket teszi az ipari kapitalizmus felé.”
- Matlekovits Sándor (1842–1925): Az ipar alakulása a capitalismus korszakában. 1911 (akad. székfoglaló)
- „Korunk közgazdaságában a capitalismus uralkodik...A tőke uralma átalakította azokat a kedélyes közgazdasági alakulatokat, melyek a családi étellel szoros kapcsolatban évszázadokig uralkodtak. A tőke hatalmának kifejlésztésére szűkek voltak azok az intézkedések, amelyeket a társaság és az állam azelőtt az egyesek és a családok gazdaságának biztosítására szabtak; a korlátok, melyek előbb az egyesek gazdaságának fennállása céljából szükségesek voltak, a tőke kifejlésztését gátolták...” (Sombatra hivatkozik)

Leopold Lajos: Színlelt kapitalizmus [1917] 1988

- „Vannak olyan államok is, amelyek az összetévesztésig hasonlítanak ugyan a tőkés rendben termelőkhöz, csak hogy mégsem termelnek kapitalisztikusan, s ha a jogi kategória kifejlődött is bennük, üres és idegen maradt, és gazdasági gyökere alig van. A magántulajdon szabadsága uralkodik a termelt készletek uralma nélkül. Az ilyen államok gazdasági rendjét nevezzük, szemben a tőkés termelés tulajdonképpeni rendjével: színlelt kapitalizmusnak.”

- „A magyar tőkés rendnek három útja volt. 1. A bőséges, de a termelésbe kevésbé avatkozó, passzívabb viselkedésű angol-francia hitel. 2. A szűkös, de a termelésbe aktívan beavatkozó német-osztrák hitel. 3. A szerves, belső tőkeképződés. Az első utat túlnyomóan a nemzeti érdek preferálása zárta el: a magyarság a némettel fogott össze, bárha a franciától és az angoltól olcsóbb és több pénzt kapott volna. A belső tőkeképződésnek megint csak lélektani kvietivumok állták útját: a gazdag magyar házizsidót tartott, az elszegényedett nemes fix fizetés után nézett, a falusi potentát kevélyen ült a maga portáján, a nemzetiségek nyelvszigeteken bújtak össze. Az osztrák-német aktivitás egyeduralma így nem szenvedett külső versenytől, viszont belül üres maradt.”

Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, [1905] 1982.

- „Ha egyáltalán található olyan tárgy, amelyet illetően e megjelölés használatának valamilyen értelme lehet, akkor ez csak valamilyen »történelmi egyed«, azaz a történelmi valóság olyan összefüggéseinek komplexuma, amelyeket kulturális lehetőségük szempontjából fogalmilag egy egészszé kovácsolunk össze... ez a fogalom nem definiálható...a »genus proximum, differentia specifica« séma szerint, hanem lépésről lépésre kell megalkotni egyedi alkotórészeiből, amelyeket a történelmi valóságból kell kiemelni.”
- „Éppen ez a lényege a »történelmi fogalomalkotásnak«, amely módszertani céljait követve a valóságot nem elvont, nemekkel (Gattung) kapcsolatos fogalmakba akarja beskatulyázni, hanem olyan konkrét genetikusan összefüggésekben igyekszik elhelyezni azt, amelyeknek mindig – és elkerülhetetlenül – sajátosan egyedi színezetük van.”
Példák:
  - idézet Franklin Benjamin önéletírásából
  - nagykereskedő
  - tőkés vállalkozó

Max Weber: A „kapitalizmus szelleme” II.

A kérdés: „a modern kapitalizmus mely vonásai tekinthetők a létrejöttében oki szerepet játszó sok tényező egyike – a protestáns etika – okozatainak?”

Weber eljárása:

- A komplex történelmi jelenséget tényezőire tördeljük
- Az egyes tényezőket külön-külön független változónak tekintjük
- Autonóm működésük milyen sajátos következményekhez vezet. E sajátos következményeket okozatként a vizsgált tényezőhöz mint okhoz rendelhetjük.

(Kovács András, Világosság, 1977. 484.)

Luc Boltanski: A kapitalizmus új szelleme (2005)

- Kapitalizmus minimál-formulája: korlátlan felhalmozás követelménye formálisan békés eszközökkel
- Webernél a ‘kapitalizmus szelleme’ egy sor olyan etikai motivációt tartalmaz, amely bár céljaikban idegenek a kapitalista logikától, a vállalkozókat a tőkeakkumulációra irányuló aktivitásra sarkallja
- A kapitalizmus szellemének különböző történelmi szakaszai
  1. 19. sz. végi első leírás
  2. 1930-as és az 1960-as évek között (‘second spirit’)
  3. Menedzsment diskurzus az 1990-es években (kádereknek szóló diskurzus számítógépes tartalomelemzése összehasonlítva a 60-as évekkel)
    - A hierarchikus elv lerombolása, rugalmas, innovatív, gyakorlott szervezet, a ‘hálózat’ mint metafora
    - A franciában tért nyer a ‘cadre’ helyett a ‘manager’ fogalom, víziója van (projekt-vezető, team-koordinátor, coach stb.)
    - A kontrolról áttevődik a hangsúly az ön-ellenőrzésre, a felülről való ellenőrzés helyett a bizalom a kulcsfogalom
    - Visszatér a személyiség, a személyes viszonyok jelentősége

Irodalom

- Marx, Karl: A tőke. I. K. Marx és F. Engels Művei (MEM) 23. Bp. 1967.
- Sombart, Werner: Kapitalizmus. In: Közgazdasági Enciklopédia III. é.n. 194–209.
- Lenin, V. I.: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. V. I. Lenin Összes Művei (LÖM) 3. 1964.
- Braudel, Fernand: A kapitalizmus dinamikája. Bp. 2008.
- Leopold Lajos ifj.: Színlelt kapitalizmus. In: uő: Elmélet nélkül. Bp. 1917. 91–133.
[újraközölve: *Medvetánc*, 1988. 2–3. 321–355.]
- Kováts Ferenc: A kapitalizmus mint gazdaságtörténeti korszak.
Társadalomtudomány, 1925. 13-19.
- Kovács András: A protestáns etosz és a kapitalista szellem. Megjegyzések Max Weber hipotézisének vitájához. *Világosság*, 1977. 8–9.
- Halmos Károly: A magyar gazdaság- és társadalomtörténet-írás a kapitalizmus szelleméről. In: Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai. (Szerk. Molnár Attila Károly) Bp. 2005. 153–175.
- Hilger, Marie-Elisabeth–Hölscher, Lucian: Kapital, Kapitalist, Kapitalismus. In: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland.* (Hg. Otto Brunner, Werner Conze, Reinhard Kosselleck) 3. 1982. 399–455.
- Marshall, Gordon: *In Search of the Spirit of Capitalism. An essay on Max Weber's Protestant ethic thesis.* New York, 1982.
- Boltanski, Luc–Chiapello, Eve: *The New Spirit of Capitalism*, London, 2005.